

Iran's Energy Security after the Ukraine War

Rahmat Hajimineh

(Corresponding author) Associate professor in International Relations, Department of Law, East Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Email: r.hajimineh@gmail.com

 0000-0002-1225-9541

Ebrahim Rezaei Rad

PhD Student of International Relations, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Email: Ebrahimradrezaei.r@gmail.com

 0000-0003-1169-1508

Abstract

The most important issue regarding the war in Ukraine, considering the important position of Russia in the energy sector and Ukraine in the transit of the energy, is the impact of this war on energy and its price. This issue caused the price of energy carriers to increase and consumer countries to worry about energy supply. Iran has also received the attention of energy-consuming countries due to its rich reserves of oil and gas, especially after the war in Ukraine. Using descriptive-analytical method and the theoretical framework of energy security, main question is, what will be the effect of the war in Ukraine on Iran's energy security? The main hypothesis of this research is that in terms of energy security, the war in Ukraine creates opportunities for Iran from a geopolitical point of view, such as strengthening Iran's transit role on one side, and challenges from a political and economic point of view, such as the further polarization of the international space and the emergence of competitors in the field of energy export on the other side. The findings of the research indicate that due to the negative impact of the Ukraine war on the process of transferring energy from Russia to Europe and the need for Europe to diversify its energy sources, Iran has an opportunity to improve its position in the field of energy exports in the region and the world.

Keywords: Iran, Energy security, Ukraine war, Geopolitics, Geo-economics.

E-ISSN: 2588-6541 / Center for Strategic Research / Quarterly of Foreign Relations
Quarterly of Foreign Relations is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

 10.22034/fr.2024.405798.1408

امنیت انرژی ایران پس از جنگ اوکراین

رحمت حاجی مینه

نویسنده مسئول، دانشیار روابط بین الملل، گروه حقوق، واحد تهران شرق، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
Email: r.hajimineh@gmail.com 0000-0002-1225-9541

ابراهیم رضایی راد

دانشجوی دکتری روابط بین الملل، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
Email: Ebrahimradrezaei.r@gmail.com 0000-0003-1169-1508

چکیده

مهم‌ترین موضوع در خصوص جنگ اوکراین با توجه به جایگاه مهم روسیه در بخش انرژی و اوکراین در ترانزیت، تأثیر این رخداد بر روی انرژی و قیمت آن است. این موضوع موجب افزایش قیمت حامل‌های انرژی و نگرانی کشورهای مصرف‌کننده در زمینه تأمین انرژی شد. کشور ایران نیز با توجه به دارا بودن ذخایر غنی نفت و گاز، به‌ویژه پس از جنگ اوکراین مورد توجه کشورهای مصرف‌کننده انرژی قرار گرفته است. در همین راستا در این پژوهش با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و بهره‌گیری از چهارچوب نظری امنیت انرژی، تلاش شده به این سؤال پاسخ داده شود که تأثیر جنگ اوکراین بر امنیت انرژی ایران چگونه خواهد بود؟ فرضیه اصلی پژوهش این است که جنگ اوکراین به لحاظ امنیت انرژی فرصت‌هایی از منظر ژئوپلیتیک مانند تقویت نقش ترانزیتی ایران و چالش‌هایی به لحاظ سیاسی و اقتصادی مانند دو قطبی شدن بیشتر فضای بین‌المللی و پیداشدن رقبا در زمینه صادرات انرژی را برای ایران به دنبال داشته است. یافته‌های پژوهش نشان دهنده این موضوع است که با توجه به تأثیر منفی جنگ اوکراین بر روند انتقال انرژی روسیه به اروپا و ضرورت تنوع بخشی اروپا به منابع انرژی خود، ایران فرصت یافته است تا جایگاه خود در زمینه صادرات انرژی در منطقه و در جهان را بهبود ببخشد.

کلیدواژه‌ها: ایران، امنیت انرژی، جنگ اوکراین، ژئوپلیتیک، ژئواکونومیک.

مقدمه و بیان مسئله

پس از پایان جنگ جهانی دوم شاهد درگیری و جنگ‌های کوچک و بزرگی در سراسر جهان و بلوک‌بندی میان قدرت‌های بزرگ بودیم که سرآمد اتفاقات دوران پس از جنگ جهانی دوم، جنگ سرد بود. جنگ و درگیری‌هایی که بعضی از آن کوتاه‌مدت و بعضی بلندمدت بوده است. بیست و چهارم فوریه سال ۲۰۲۲ اروپا دچار شوکی بزرگ شد. شوکی که ناشی از حمله روسیه به اوکراین بود. جنگی که تا زمان‌نگارش این پژوهش یعنی بیست و هفتم ژانویه سال ۲۰۲۴ ادامه پیدا کرده و دارای تبعات و پیامدهای گسترده‌ای بوده است. آغاز جنگ اوکراین دلایل مختلفی داشته است. یکی از مهم‌ترین دلایل آغاز جنگ اوکراین، نگرانی روسیه از گسترش ناتو به نزدیکی مرزهای مسکو بوده است (Fedorenko, 2022). ابراز تمایل «ولودیمیر زلنسکی»^۱ رئیس‌جمهور اوکراین مبنی بر عضویت اوکراین در «ناتو»^۲ سبب بدبینی روس‌ها نسبت به دولت اوکراین شد. روسیه ابتدا با اعلام نارضایتی و نگرانی در خصوص نزدیکی ناتو به مرزهای این کشور، اخطارهایی در این خصوص ابراز کرد و درحالی‌که کمتر کارشناس و تحلیلگری تهدیدهای مسکو مبنی بر حمله نظامی را عقلانی و قابل پیش‌بینی می‌دانست؛ ارتش روسیه در ۲۴ فوریه با حملات زمینی و هوایی، حمله به خاک اوکراین را آغاز کرد. جنگی که بسیار گسترده شد و بسیاری از مسائل گوناگون را تحت تأثیر قرارداد.

مهم‌ترین تأثیر جنگ اوکراین در بخش اقتصاد و به‌خصوص انرژی بوده است. با توجه به ذخایر گسترده نفت و گاز روسیه، بدیهی است که جنگ این کشور با اوکراین، بازار انرژی را دچار بحرانی جدی می‌کند. بحرانی که تنها معطوف به دو کشور درگیر در جنگ، یعنی روسیه و اوکراین نبوده است. اوکراین نیز با توجه به نقش ترانزیتی این کشور در انتقال و صادرات گاز روسیه به اروپا و عبور خطوط انتقال انرژی مخصوصاً گاز نقش کلیدی ایفا می‌کند. جنگ اوکراین سبب شد که امنیت انرژی کشورهای تولید و مصرف‌کننده انرژی، دچار تحولات اساسی شود. کشورهای مصرف‌کننده انرژی به‌خصوص کشورهای اروپایی با توجه به وابستگی به واردات گاز از روسیه، دچار بحران جدی به‌صورت موقتی در خصوص تأمین گاز شدند (Prisecaru, 2022, p. 23-24). این موضوع سبب شد که سایر کشورهای تولیدکننده و دارای ذخایر فراوان نفت و گاز پس از کمبود و شوک ناشی از جنگ

1. Volodymyr Zelenskyy
2. NATO

اوکراین مورد توجه کشورهای مصرف‌کننده قرار گرفته‌اند.

یکی از کشورهای دارای ذخایر فراوان نفت و گاز، ایران است. ایران با در نظر گرفتن مجموع ذخایر نفت و گاز در رتبه اول ذخایر جهانی این دو منبع انرژی است. به‌نوعی جنگ اوکراین، امنیت انرژی ایران در بخش امنیت عرضه و امنیت تقاضا را دچار تغییراتی کرده است. تأثیراتی که می‌تواند پیامد و تغییرات گسترده‌ای را در بخش امنیت انرژی ایران به دنبال داشته باشد. در واقع با توجه به اهمیت نظریه امنیت انرژی که امروزه در جهان به‌ویژه پس از جنگ اوکراین اهمیت زیادی پیدا کرده است، باید به دنبال بررسی شرایط امنیت انرژی ایران پس از جنگ اوکراین باشیم.

در این پژوهش تلاش شده است که بهره‌گیری از روش توصیفی - تحلیلی به این سؤال پاسخ داده شود تأثیر جنگ اوکراین بر امنیت انرژی ایران چگونه خواهد بود؟ فرضیه اصلی پژوهش عبارت است از این‌که جنگ اوکراین به لحاظ امنیت انرژی فرصت‌هایی از منظر ژئوپلیتیک مانند تقویت نقش ترانزیتی ایران و چالش‌هایی به لحاظ سیاسی و اقتصادی مانند دو قطبی شدن بیشتر فضای بین‌المللی و پیداشدن رقبا در زمینه صادرات انرژی را برای ایران به دنبال داشته است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که با توجه به تأثیر منفی جنگ اوکراین بر روند انتقال انرژی روسیه به اروپا و ضرورت تنوع بخشی اروپا به منابع انرژی خود، ایران فرصت یافته است تا جایگاه خود در زمینه صادرات انرژی در منطقه و جهان را بهبود ببخشد. با توجه به آغاز جنگ اوکراین و اثرات گوناگون آن بر روی ابعاد متفاوت کشورهای دنیا نیاز بود که پژوهشی با بررسی مهم‌ترین تأثیر جنگ اوکراین، یعنی تأثیر بر روی امنیت انرژی ایران نگارش شود. در واقع در این مقاله تلاش می‌شود که امنیت انرژی ایران که مقوله‌ای بسیار مهم است پس از جنگ اوکراین بررسی شود و اثرات آن مورد ارزیابی قرار بگیرد.

۱. پیشینه پژوهش

در این بخش از مقاله به بررسی آثار نویسندگان داخلی و خارجی در خصوص موضوع مقاله پرداخته و پژوهش‌های مهم صورت‌گرفته در این خصوص مورد مطالعه و بررسی قرار می‌گیرد.

کوزمکو^۱ و همکاران (۲۰۲۲) مقاله‌ای با عنوان جنگ روسیه علیه اوکراین، پاسخ‌های سیاست انرژی اروپا و پیامدهای تحولات نگارش کرده‌اند. در این مقاله نویسندگان معتقدند حمله روسیه به اوکراین در فوریه ۲۰۲۲ موجب تغییرات و اثرات ژئوپلیتیکی انرژی به‌خصوص در اروپا شده است. این موضوع سبب شده است که کشورهای اروپایی بر اساس چهارچوب امنیت انرژی و ملاحظات محیط زیستی به دنبال توسعه پایدار و انرژی‌های تجدیدپذیر باشند. همچنین نویسندگان به بازتعریف امنیت انرژی و مفهوم آن در اروپا، پس از جنگ اوکراین می‌پردازد که بر اساس این سیاست کشورهای اروپایی به دنبال کاهش وابستگی به سوخت‌های فسیلی هستند.

بنتون^۲ و همکاران (۲۰۲۲) پژوهشی با عنوان جنگ اوکراین و تهدید مواد غذایی و امنیت انرژی که نوشته شده است که در این مقاله نویسندگان به بررسی اثرات جنگ اوکراین بر روی امنیت انرژی و مواد غذایی پرداخته‌اند. نویسندگان معتقد هستند که جهان پس از پاندمی کرونا دچار بحرانی جدی در زمینه‌های مختلف مانند غذا و انرژی شده است. بحران پس از جنگ اوکراین به‌خصوص در زمینه انرژی بیش‌ازپیش تقویت شده و موجب اثرات مختلفی مانند ژئوپلیتیک انرژی شده است. همچنین سیاستمداران باید تصمیم و برنامه‌ریزی‌های گسترده‌ای در زمینه انرژی و تقاضاهایی در خصوص آن صورت بدهند. به‌نوعی در صورت عدم سرمایه‌گذاری و برنامه‌ریزی در بخش‌های گوناگون به‌خصوص در بخش انرژی می‌توان بحران‌های گسترده‌ای را در میان‌مدت و بلندمدت شاهد باشیم.

توسط خاتونا تابگاری^۳ (۲۰۱۸) در مقاله‌ای با عنوان دیدگاه‌های مشارکت ایران و اتحادیه اروپا در بخش انرژی نوشته شده است. در این مقاله نویسندگان بیان داشته‌اند که گاز طبیعی، به یک سلاح سیاسی در راستای منافع مسکو مبدل شده که روسیه در جنگ اوکراین از آن استفاده کرده است. به بیانی دیگر نویسندگان معتقد هستند که اگر شرایط همکاری انرژی با ایران برای اروپا امکان‌پذیر باشد، ایران می‌تواند نقش مهم و کلیدی در متنوع‌سازی مسیر انرژی، تأمین انرژی برای اروپا پس از جنگ اوکراین ایفا نماید. علاوه بر این، ایران می‌تواند همکاری‌های گسترده‌ای در زمینه گاز طبیعی با توجه به ذخایر سرشار گاز طبیعی داشته و به همین دلیل به بازیگری مهم در زمینه انرژی مبدل شود.

1. Kuzemko

2. Benton

3. Khatuna Tabagari

ذاکری و همکاران (۲۰۲۲) در مقاله‌ای با عنوان همه‌گیری، جنگ، و گذار انرژی جهانی که نویسندگان با بررسی تأمین سوخت، سرمایه‌گذاری در انرژی‌های تجدیدپذیر، تقاضا برای خدمات انرژی و پیامدهای انرژی به چشم‌اندازی در خصوص آینده انرژی را بررسی کرده‌اند. در این پژوهش بیان شده که سیاست‌گذاری در سراسر جهان بر راه‌حل‌های کوتاه‌مدت و به‌ظاهر سریع‌تر، مانند حمایت از انرژی فعلی متمرکز است. صنعت، در دوران پس از همه‌گیری کرونا برای نجات اقتصاد و جستجوی مسیرهای جدید تأمین سوخت فسیلی و همچنین برای افزایش امنیت انرژی پس از جنگ به دنبال راه‌حل جدیدی هستند.

مجیدی و حسینی (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان راهبرد ترکیبی؛ دستور کار گازی اتحادیه اروپا در قبال روسیه تشریح می‌کنند که با توجه به وابستگی اروپا به واردات گاز طبیعی از روسیه این اتحادیه در سال‌های اخیر در حال برنامه‌ریزی در خصوص تغییراتی در این خصوص است. در واقع یکی از راه‌های بسیار مهم در این خصوص متنوع‌سازی مسیر واردات انرژی و تأمین امنیت عرضه است که در این خصوص قرارداد و حضور در مناطق جدید می‌تواند کاهش وابستگی به روسیه را به دنبال داشته باشد.

برزگر و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان نقش ایران در تأمین انرژی آینده اتحادیه اروپا است، مطرح می‌کنند که در آینده و با توجه به اهمیت و گسترش انرژی‌های تجدیدپذیر میزان وابستگی به سوخت‌های فسیلی کاهش پیدا خواهد کرد. اتحادیه اروپا در سال‌های اخیر تلاش کرده است که با متنوع‌سازی مسیر صادرات انرژی خود را دنبال نماید. یکی از کشورهایی که می‌تواند در این خصوص نقش جدی ایفا نماید، ایران است. اگرچه با وجود تحریم‌های ایالات متحده آمریکا ایجاد همکاری در زمینه انرژی امری دشوار محسوب می‌شود؛ اما علاقه‌مندی دو طرف به‌خصوص پس از جنگ اوکراین افزایش پیدا کرده است.

بر خلاف سایر پژوهش‌ها، مقاله حاضر به دنبال بررسی امنیت انرژی ایران پس از جنگ اوکراین است. در این مقاله فرصت و چالش‌های پیش‌آمده پس از جنگ اوکراین برای امنیت انرژی ایران، مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد و پیامدهای جنگ اوکراین از منظر امنیت انرژی ایران مورد مطالعه قرار بگیرد.

۲. چهارچوب مفهومی

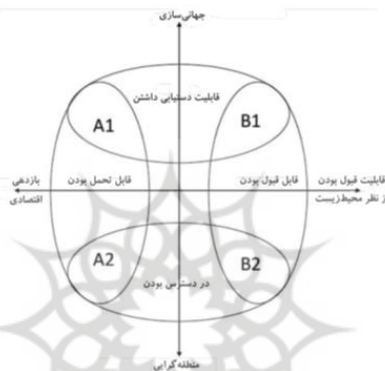
چارچوب مفهومی «امنیت انرژی» در چند دهه اخیر و با توجه به ارتقا و اهمیت بیشتر انرژی در جهان بیش‌ازپیش مورد توجه قرار گرفته است. همچنین کشورها به‌خوبی از نقش انرژی در تحولات داخلی و بین‌المللی آگاه هستند. اهمیت این مفهوم به دلیل اهمیت انرژی بیش از گذشته شده است. در پایه‌ای‌ترین شکل تعریف امنیت انرژی به معنی در دسترس بودن مقدار کافی انرژی برای تداوم حرکت اقتصادی، رفع نیاز خانگی، حمل‌ونقل و نظامی به قیمت مناسب و به نسبت ثابت است (ساعی، پاشنگ، ۱۳۹۵، ص. ۲۳۹).

از سوی دیگر تعریف‌های دیگری نیز در خصوص مفهوم امنیت انرژی وجود دارد. مهم‌ترین این تعریف‌ها در خصوص امنیت انرژی از سویی آژانس بین‌المللی انرژی است که امنیت انرژی را دسترسی بی‌وقفه به منابع انرژی با قیمت قابل توجه از لحاظ اقتصادی می‌داند (<https://www.iea.org/topics/energy-security>). در واقع موضوع مهم در هر دو نوع تعریف، دسترسی به انرژی با قیمت مناسب و به‌صورت دائمی است که این موضوع را می‌توان مهم‌ترین اصل موجود امنیت انرژی بدانیم. اصول مهم امنیت انرژی عبارت است از؛ دردسترس بودن، زیرساخت‌ها، قیمت انرژی، اثرات اجتماعی، محیط‌زیست، حاکمیت و بهره‌وری انرژی (Ang, 2015, p. 1081).

مفهوم امنیت انرژی همان‌گونه که اشاره شد دارای ابعاد گسترده‌ای است. یکی از مهم‌ترین ابعاد تئوری امنیت انرژی، امنیت عرضه است. این مفهوم برای کشورهای واردکننده و یا خریدار انرژی به کار برده می‌شود و به این معنی است که کشور خریدار از تأمین و دسترسی به میزان کافی و طولانی‌مدت انرژی اطمینان داشته باشد. در طرف مقابل و برای کشورهای تولیدکننده نیز مفهوم امنیت تقاضا وجود دارد. امنیت تقاضا به این معنی است که کشورهای تولیدکننده از وجود مشتری‌های دائمی و طولانی‌مدت برای فروش حامل‌های انرژی خود اطمینان داشته باشند و بدانند که می‌توانند تا چند سال آینده از فروش انرژی خود اطمینان داشته باشند (Strojny, 2023, p.5-7). برای درک بهتر امنیت عرضه و تقاضا در این خصوص مثالی عنوان می‌کنیم. ایران به‌عنوان کشوری تولیدکننده به دنبال حفظ امنیت تقاضای خود است و مشتری مناسبی مانند چین می‌تواند برای تثبیت امنیت عرضه استفاده شود. از طرف مقابل چین نیز برای تأمین امنیت تقاضای خود ایران را به‌عنوان کشور

صادرکننده انرژی به خود در نظر گرفته و تلاش می‌کند بخشی از نیاز خود به انرژی را از طریق ایران تأمین کند.

علاوه بر این، امنیت انرژی در سال‌های اخیر ابعاد گسترده‌تری به خود گرفته و شامل مسائل محیط زیستی نیز شده است (Proskuryakova, 2018, p. 204). کشورهای دنیا و به‌خصوص کشورهای اروپایی به دلیل مشکلات محیط زیستی و آلودگی‌های ناشی از استفاده سوخت‌های فسیلی، سعی در جایگزینی انرژی‌های تجدیدپذیر و استفاده از آن‌ها دارند. از همین جهت می‌توان امنیت محیط‌زیست و «توسعه پایدار»^۱ را بخشی از امنیت انرژی بدانیم (Vosylius, 2013, p. 11-12).

تصویر شماره ۱: مدل امنیت انرژی با چهار بعد امنیت انرژی و جهت‌گیری‌های جهانی
منبع: ملکی، عباس، (۱۳۹۶). امنیت انرژی، انتشارات دنیای اقتصاد، ص. ۳۴.

با توجه به مدل مفهومی فوق، بعد بسیار مهم برای ایران در خصوص امنیت انرژی، بخش اقتصاد و فروش است. همچنین ایران در سال‌های اخیر تلاش کرده است با تأمین امنیت عرضه خود از طریق متنوع‌سازی مسیر صادرات این امر مهم را محقق نماید. موضوعی که با توجه به خلع حضور روسیه در بازار جهانی انرژی موجب افزایش عرضه ایران به‌خصوص در زمینه نفت خام شده است.

در همین راستا در این مقاله با توجه به‌عنوان و همچنین اثرات جنگ اوکراین از چهارچوب نظری امنیت انرژی استفاده شده است. در واقع با بهره‌گیری از این چهارچوب نظری تلاش شده است که امنیت انرژی ایران پس از جنگ اوکراین بررسی شده و اثراتی که این جنگ بر روی امنیت انرژی ایران گذاشته است، مورد

بررسی و تحلیل قرار بگیرد. به‌نوعی بهره‌گیری از نظریه امنیت انرژی به دلیل پوشش کامل موضوع توسط این نظریه بوده است.

۲-۱. پیشینه تاریخی امنیت انرژی ایران

ایران به‌عنوان کشوری غنی در زمینه سوخت‌های فسیلی در دنیا محسوب می‌شود. بر اساس آخرین آمار «بی.پی»^۱ ذخایر کشور ایران ۱۵۷ میلیارد بشکه نفت است (Statistical Review Of world Energy 2022). ایران پس از کشورهای ونزوئلا، عربستان و کانادا در رتبه چهارم کشورهای دنیا، از لحاظ دارابودن ذخایر نفتی است. از طرف دیگر ایران در زمینه گاز طبیعی نیز کشوری با ذخایر بالا محسوب می‌شود. ایران در زمینه گاز طبیعی پس از کشور روسیه در رتبه دوم ذخایر گاز طبیعی دنیا قرار دارد. به‌طورکلی ایران با درنظرگرفتن ذخیره نفت و گاز در دنیا در رتبه اول در این دو سوخت محسوب می‌شود که جایگاه قابل‌توجهی است. همان‌طور که اشاره شد کشور ایران با دارابودن ذخایر نفت و گاز فراوان کشوری تأثیرگذار در طول تاریخ بوده است. در واقع درگذشته شاهد آن بودیم که رخدادهایی مانند انقلاب اسلامی ایران و یا جنگ تحمیلی ایران و عراق، باعث ایجاد شوک نفتی در دنیا شد که اقتصاد دنیا را دچار تکانه‌های شدیدی کرد (Smith, 2022). کشور ایران به‌عنوان یکی از پایه‌گذاران سازمان اوپک، نقش محوری را از زمان تأسیس این سازمان تا به امروز ایفا می‌کند (https://www.opec.org/opec_web/en/about_us/24.htm). اگرچه صادرات ایران در زمینه نفت در سال‌های اخیر و به‌خصوص بعد از خروج آمریکا از برجام با نوسانات گسترده‌ای روبرو بوده است (مؤنی، ۱۴۰۰، ص. ۱۷۶). اکنون به بررسی چهار رویداد پس از انقلاب اسلامی ایران که بر روی امنیت انرژی ایران اثر گذاشته است پرداخته می‌شود.

انقلاب اسلامی ایران، سبب کاهش تولید نفت ایران شد. در سال ۱۳۵۶ ایران روزانه پنج و نیم میلیون بشکه تولید و حدوداً پنج میلیون از آن را صادر می‌کردند. در کساکش انقلاب اسلامی و روزهای منتهی به آن جریان صادرات نفت ایران به‌صورت کامل قطع شد که این موضوع موجب ضربه شدید به اقتصاد ایران شد. اقتصاد رانتیر ایران که به درآمدهای حاصل از فروش نفت به‌شدت وابسته بود، حالا با بحرانی جدی روبرو شد. حتی پس از گذشت زمان و ازسرگیری مجدد صادرات، میزان

1. BP(The British Petroleum Company plc)

تولید و صادرات نفت ایران به نصف میزان سال ۱۳۵۶ رسید که کاهش قابل توجه بود (میرترابی، ۱۳۹۰، ص. ۳۰).

جنگ تحمیلی، رخداد بعدی بود که بافاصله زمانی بسیار کمی نسبت به انقلاب اسلامی ایران اتفاق افتاد. تجاوز کشور عراق در ۳۱ شهریور ۱۳۵۹ به ایران، یک حادثه بسیار مهم در تاریخ معاصر ایران است.

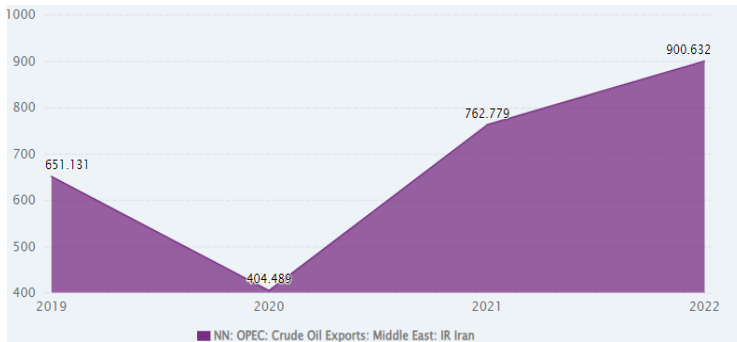
همان‌طور که اشاره شد پس از وقوع انقلاب اسلامی ایران میزان تولید نفت ایران و به طبع آن درآمدهای نفتی ایران کاهش پیدا کرد. کشورهای غربی و عراق تلاش می‌کردند با ضربه به چاه‌های نفتی و نفت‌کش‌های ایرانی، میزان صادرات نفتی ایران را کاهش دهند. کاهش قیمت نفت سبب کاهش درآمدهای نفتی ایران شد. درآمدهای نفتی ایران به‌عنوان مثال در سال ۱۳۵۹ به ۱۱/۶ میلیارد دلار رسید که بسیار کمتر از سال ۱۳۵۷ بود (<https://psri.ir/?id=1zi0m0aw5e>).

همچنین در سال ۱۳۶۴ صادرات نفت ایران به یک و نیم تا دو و نیم میلیون رسید که بسیار کمتر از سال ۱۳۵۶ بود و با توجه به اقتصاد وابسته ایران به درآمدهای نفتی، ضربه‌ای مهلک بر امنیت انرژی ایران محسوب می‌شد (عباسی، ۱۳۹۸، ص. ۸۴).

تحریم‌های برآمده از موضوعات برنامه هسته‌ای ایران در سال‌های اخیر موجب کاهش فروش نفت ایران شد. در دوران ریاست‌جمهوری ترامپ این موضوع به اوج خود رسید. سیاست فشار حداکثری ترامپ موجب کاهش فروش نفت ایران شد. در سال ۲۰۱۷ و یعنی قبل از تحریم‌های شدید در دوران ترامپ، ایران روزانه دو و نیم میلیون بشکه در روز صادرات داشت در حالی که این رقم به یک میلیون و نهصد هزار بشکه در سال ۲۰۱۹ رسید (رضوی، اصفهانی، صص. ۱۱۱-۱۱۲).

از طرفی دیگر از سال ۲۰۲۰ و با شیوع پاندمی کرونا شاهد موج کاهش تقاضای نفت در دنیا بودیم که ایران نیز از آن متأثر شد (خلعتبری و همکاران، ۲۰۲۱، ص. ۶۴). در نمودار شماره یک مشاهده می‌شود که در سال ۲۰۲۰ که پاندمی کرونا آغاز شد، میزان صادرات و فروش نفت ایران به‌شدت کاهش پیدا کرد که این موضوع درآمدهای نفتی ایران و طبیعتاً امنیت انرژی ایران را به‌شدت تحت تأثیر قرار داد.

نمودار شماره ۱: میزان صادرات نفت خام ایران از سال ۲۰۱۹ تا ۲۰۲۲

منبع: <https://www.ceicdata.com/en/indicator/iran/crude-oil-exports>

۳. تغییرات قیمتی نفت و گاز طبیعی پس از جنگ اوکراین

جنگ اوکراین و روسیه را می‌توان یکی از مهم‌ترین حوادث و رخداد‌های جهان پس از جنگ سرد و فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی بدانیم. از این جهت این جنگ قابل توجه است که شاهد صف‌آرایی روسیه و شرق در مقابل اوکراین و غرب بودیم. به‌نوعی می‌توان این جنگ را تقابل مجدد شرق و غرب دانست (Sohag, 2022). پس از به‌قدرت‌رسیدن زلنسکی در اوکراین، وی تمایل خود مبنی بر عضویت در ناتو و نزدیکی بیشتر به غرب را اعلام داشت (Pisano, 2022). این موضوع موجب نگرانی مسکو شد. روسیه از زمان فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و استقلال کشورها، تلاش کرده است نفوذ و سلطه خود بر این کشورها را حفظ کرده و از حضور کشورهای غربی به‌خصوص ایالات متحده آمریکا در حیطه خلوت خود و از گسترش ناتو به شرق جلوگیری کند (نوروزی، صوری، ۱۴۰۲، ص. ۹۹). روسیه بارها به کیف و زلنسکی در خصوص عضویت در ناتو هشدار داد (Kirby, 2022, p.2). تلاش‌های اوکراین در جهت عضویت ناتو و نگرانی روسیه از نزدیکی ناتو و استقرار آن در مرزهای این کشور را می‌توان یکی از دلایل آغاز جنگ اوکراین توسط روسیه دانست (Mearsheimer, 2022).

یکی دیگر از دلایل آغاز جنگ اوکراین مربوط به موضوعات ژئوپلیتیکی و شبه‌جزیره کریمه است. کشور روسیه برای دسترسی به آب‌های آزاد با مشکلاتی روبه‌رو است که یکی از این دلایل جغرافیایی مانند سرمای شدید موجب شده است که این دسترسی با مشکل مواجه شود. بر همین اساس از زمان پترکبیر، روس‌ها به

دنبال دسترسی به آب‌های آزاد بودند (Anisimov, 2021). در همین راستا روسیه با الحاق شبه‌جزیره کریمه به خود توانسته است تا حدودی به آب‌های آزاد از طریق دریای سیاه دسترسی داشته باشد. همچنین کشور اوکراین با توجه به موقعیت جغرافیایی خود، نقش پل ارتباطی روسیه و اروپا را در زمینه صادرات انرژی به‌خصوص گاز طبیعی ایفا می‌کند (LaBelle, 2022). بر کسی پوشیده نیست که اقتصاد روسیه وابسته به درآمدهای حاصل از فروش انرژی است. بر همین اساس روسیه به هیچ وجه تمایل ندارد که مسیر عبور و ترانزیت گاز طبیعی این کشور از منطقه تحت نفوذ غرب عبور کند. در واقع یکی دیگر از دلایل اصلی و پر رنگ از آغاز جنگ توسط روسیه را می‌توان، منافع اقتصادی بدانیم (Orhan, 2022, p. 142-143).

همان‌طور که اشاره شد، مهم‌ترین تأثیر جنگ اوکراین، تأثیر آن بر روی بخش انرژی بوده است. افزایش قیمت انرژی و به‌خصوص نفت و گاز باعث ایجاد موجی از نگرانی در دنیا شد. اشتباه نیست که جنگ اوکراین و شوک ناشی از آن را مشابه شوک‌های نفتی سابق بدانیم (شیرخانی، ۱۳۸۸، ص. ۲۱۲).

اگرچه در شوک‌های قبلی، افزایش قیمت تنها معطوف به نفت بود. درحالی‌که شوک انرژی اخیر که حاصل از جنگ اوکراین است در برگیرنده تمامی حامل‌های انرژی بود که در طول تاریخ بی‌سابقه بوده و موجب افزایش قیمت‌هایی شد که سابقه نداشته است. البته پس از مدتی قیمت‌های نفت و گاز کاهش یافت؛ اما نشانه‌ای جدی از این موضوع بود که بحران‌هایی این‌چنینی مانند جنگ اوکراین در صورت گسترده‌تر شدن، می‌تواند جهان را به شوکی جدی فرو ببرد که سال‌ها اثرات آن ادامه داشته باشد.

از سوی مقابل نیز کاهش قیمت نفت در کشورهایی که اقتصاد آن‌ها وابسته به صادرات نفت است می‌تواند بحران‌های داخلی ایجاد نماید (رحمان نجفی سیار، ۱۳۹۹، ص. ۴۱۴). برای درک بهتر نوسان‌های قیمتی یک سال اخیر از زمان آغاز جنگ اوکراین در دوسوخت مهم یعنی نفت و گاز طبیعی مورد بررسی قرار می‌گیرد تا اطلاعات کاملی در خصوص اثرات این جنگ بر روی قیمت نفت و گاز داشته باشیم. ابتدا به بررسی قیمت نفت در یک سال گذشته می‌پردازیم.

نمودار شماره ۲: قیمت نفت خام از سال ۲۰۲۲ تا ۲۰۲۳

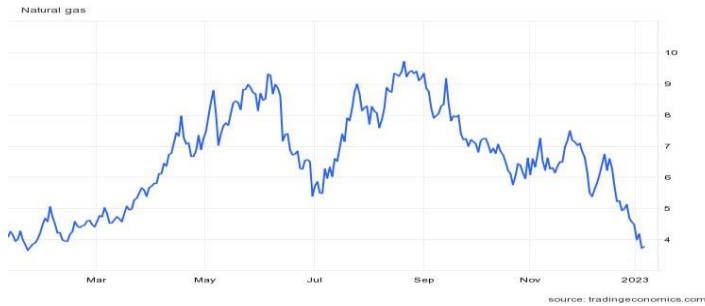
منبع: <https://tradingeconomics.com>

همان‌طور که مشاهده می‌شود، از ماه مارس سال ۲۰۲۲ و از زمان زمزمه‌هایی مبنی بر حمله روسیه به اوکراین، شاهد افزایش قیمت نفت در جهان بودیم. پس از حمله روسیه در فوریه ۲۰۲۲، قیمت نفت با جهش خیره‌کننده‌ای روبه‌رو شد. اگرچه در ماه‌های پس از آن قیمت نفت هرگز به آن سطح روزهای اولیه جنگ بازنگشت؛ اما نکته‌ای مهم در این خصوص وجود دارد. جنگ اوکراین نشان داد که بحرانی این‌چنینی چگونه می‌تواند قیمت‌های انرژی در کوتاه‌مدت را به مرز انفجار برساند و پیامدهای هولناکی برای کشورهای واردکننده انرژی با مصارف بالا مانند چین یا هند را به دنبال داشته باشد. به‌نوعی شوک‌های نفتی در گذشته این نکته را گوشزد می‌کند که برنامه‌ریزی لازم در زمینه انرژی باید انجام شود که منافع کشورها بر اساس نظریه امنیت انرژی تأمین شود.

انرژی دیگری که پس از نفت مورد بررسی قرار گرفته، گاز طبیعی است. گاز طبیعی به سوخت و انرژی بسیار مهم و راهبردی در جهان به‌خصوص برای صنایع تبدیل شده است. قیمت گاز طبیعی پس از جنگ اوکراین بیش از هر انرژی دیگری، رشد را تجربه کرد که با توجه به ذخایر و صادرات گاز طبیعی کشور روسیه و جایگاه این کشور، امری بدیهی است. جایگاه کشور روسیه در زمینه گاز طبیعی بسیار ویژه و پراهمیت است و به همین دلیل بود که گاز طبیعی، تکانه‌های شدیدی را پس از جنگ اوکراین تجربه کرد (Pavytska, 2022, p.19-22).

در زیر نمودار قیمتی گاز طبیعی را مشاهده می‌کنیم.

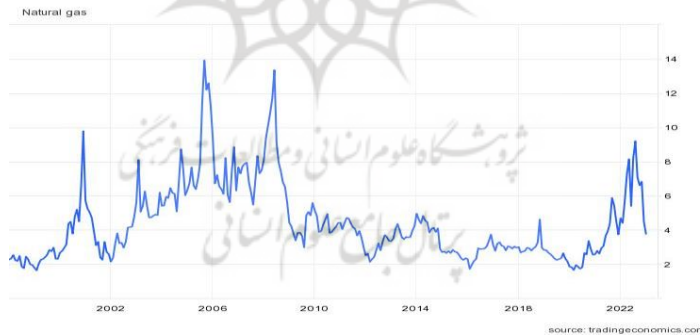
نمودار شماره ۳: قیمت گاز طبیعی از سال ۲۰۲۲ تا ابتدای سال ۲۰۲۳

منبع: <https://tradingeconomics.com>

در نمودار قیمتی شماره ۳، شاهد افزایش خیره‌کننده قیمت گاز طبیعی بودیم. موضوعی که در نمودارهای بعدی شاهد این موضوع هستیم که قیمت‌هایی که گاز طبیعی از سال ۲۰۰۹ سابقه نداشته را تجربه کرده است که خطری جدی برای امنیت انرژی در جهان محسوب می‌شود. نمودار قیمتی شماره چهار که نشان می‌دهد قیمت گاز طبیعی دچار پرواز قیمتی شدند که صنایع و کشورهای نیازمند به واردات گاز طبیعی را دچار بحرانی جدی کرد.

نمودار شماره ۴: قیمت گاز طبیعی از سال ۲۰۰۲ تا ابتدای سال ۲۰۲۳

منبع: <https://tradingeconomics.com>

هدف از بررسی قیمت‌های نفت و گاز پس از جنگ اوکراین این موضوع بود که بحران‌هایی مانند جنگ اوکراین چگونه می‌تواند امنیت انرژی جهان را تحت‌الشعاع قرار دهد. بر اساس تعاریف امنیت انرژی مبنی بر دستیابی به انرژی با قیمت مناسب،

این فاکتور در بحران اوکراین برای کشورهای واردکننده انرژی، این امر محقق نشد. به بیانی دیگر امنیت عرضه برای کشورهای مصرف‌کننده انرژی با خطری جدی و تا چند ماه با اختلال روبه‌رو شدند. بحرانی که علاوه بر امنیت انرژی کشورهای مصرف‌کننده، موجب به‌خطرافتادن امنیت انرژی کشورهای تولیدکننده انرژی مثل ایران و روسیه شده است. افزایش قیمت‌های نفت و گاز موجب عقب‌نشینی کشورهای مصرف‌کننده انرژی و به طبع آن کاهش مشتری برای کشورهای تولیدکننده را به دنبال دارد. کشورهایی که اغلب وابسته به درآمدهای ناشی از فروش نفت و گاز هستند که این موضوع می‌تواند اثرات مخربی بر روی اقتصاد این کشورها داشته باشد.

۴. فرصت و چالش‌های امنیت انرژی ایران پس از جنگ اوکراین

۴-۱. فرصت‌ها

۴-۱-۱. امکان متنوع سازی مسیر صادرات انرژی

با توجه به بحران اوکراین، کشورهای دنیا به دنبال تأمین انرژی خود از تمامی کشورهای تولیدکننده انرژی هستند. در واقع کشورها بر اساس امنیت انرژی به دنبال متنوع‌سازی مسیر واردات هستند (Gitelman, 2023, p.9-10). بر همین اساس ایران می‌تواند از شرایط پیش‌آمده استفاده کرده و مشتری‌های جدیدی در زمینه انرژی داشته باشد. کشورهای اروپایی به‌صورت سنتی به‌عنوان مشتریان نفت و گاز ایران محسوب می‌شوند. ایران اگرچه در سال‌های اخیر به‌ویژه پس از تحریم‌های نفتی مجبور به فروش نفت خود به کشورهایی مانند چین و هند شده است. البته پس از جنگ اوکراین کشورهای اروپایی تحریم‌های انرژی ایران به‌خصوص نفت را کاهش داده و به خرید نفت از ایران اقدام کردند. یکی از مهم‌ترین اصل‌های امنیت انرژی، اصل متنوع‌سازی مسیر صادرات و کاهش وابستگی به فروش به یک کشور است (Paravantis, 2022, p.24-25). بر همین اساس و بر اساس تقاضای شکل‌گرفته، ایران باید با فروش نفت و گاز خود به سایر کشورها و متنوع‌سازی خریداران توانمندی فروش انرژی خود را تقویت کرده و ریسک‌های ناشی از عدم فروش به یک کشور خاص را به حداقل برساند. ایران نیز با توجه به نیاز جهانی و افزایش قیمت نفت و گاز امکان افزایش صادرات آن وجود دارد. به‌طورکلی می‌توان عنوان کرد که موقعیت پیش‌آمده ناشی از جنگ اوکراین موقعیتی ممتاز برای تقویت متنوع‌سازی مسیر صادرات انرژی برای ایران است که باید از این موقعیت نهایت استفاده را کرد

که متأسفانه این موضوع تا زمان نگارش مقاله محقق نشده است.

۴-۱-۲. تقویت جایگاه و توجه به ایران توسط کشورهای جهان

در سال‌های اخیر کشورهای اروپایی اغلب نیازهای خود در زمینه انرژی را از طریق کشورهایی مانند روسیه، قطر و عربستان تأمین می‌کردند. بحران ناشی از جنگ اوکراین موجب شد که عملاً روسیه از عرصه انرژی و تأمین آن برای کشورهای مصرف‌کننده و به‌خصوص اروپایی حذف شود و تغییراتی در زمینه تأمین انرژی و سیاست‌های آن ایجاد شود (Osička, 2022). چاره کمبود عرضه نفت برای کشورهای اروپایی کشوری نیست جز ایران. بر همین اساس کشورهای اروپایی در مذاکرات سال ۲۰۲۲ هسته‌ای امکان‌سنجی‌هایی در خصوص امکان عرضه سریع نفت ایران در بازار را بررسی و حتی در خصوص گاز طبیعی نیز امکان‌سنجی کردند (https://www.tabnak.ir/fa/news/1138808).

می‌توان عنوان کرد که جنگ اوکراین پس از سال‌ها موجب توجه و چرخش مجدد کشورهای اروپایی به سمت ایران شده است. این موضوع می‌تواند موجب تقویت جایگاه ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی ایران شود که تا حدودی باعث شود که ایران جایگاه گذشته خود را بازیابی کند. امری که بسیار دشوار است؛ اما در صورت رفع تحریم‌های هسته‌ای و فروش آسان نفت و به طبع آن سرمایه‌گذاری‌های گسترده در صنعت نفت و گاز می‌توان چشم‌انداز روشنی را برای ایران در سال‌های آینده در زمینه صادرات انرژی متصور بود که این موضوع منوط به رفع تحریم‌ها است (سلیمانی، ۱۴۰۱، ص ۷۷).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۴-۱-۳. امکان سوآپ انرژی با روسیه

پس از تحریم‌های گسترده اروپا و ایالات متحده آمریکا علیه روسیه و کاهش صادرات گاز این کشور، مسیر ایران می‌تواند مسیری جذاب برای روسیه در زمینه صادرات نفت و گاز باشد.

با توجه به زیرساخت‌های لازم که در شمال کشور برای سوآپ انرژی وجود دارد، امکان سوآپ انرژی با روسیه یا کشورهای ترکمنستان یا قزاقستان می‌تواند موقعیتی ممتاز برای ایران باشد (https://www.farsnews.ir/news/14010826000542). در واقع ایران، با دریافت نفت و گاز روسیه در شمال می‌تواند با توجه به قرارداد، از یک سو بخشی از نیاز خود را از این طریق برطرف کرده و از سوی دیگر درآمد ترانزیتی را

برای ایران به دنبال دارد. نقشی که می‌تواند علاوه بر فواید اقتصادی، موجب نفوذ ایران در منطقه شود. به‌تازگی در همین خصوص ایران و روسیه قراردادی در زمینه سوآپ نفت و گاز به امضا رسانده‌اند (Abbasov, 2022, p.152).

۴-۱-۴. تقویت نقش ترانزیتی انرژی ایران

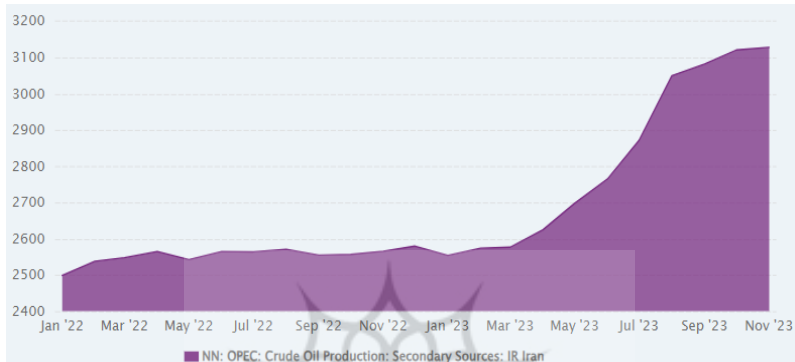
با توجه به موقعیت جغرافیایی کشورهای تولیدکننده انرژی منطقه آسیای مرکزی و قفقاز که محصور در خشکی هستند بهترین مسیر برای صادرات انرژی به اروپا به جز خطوط لوله، مسیر ایران است. در واقع دسترسی ایران به آب‌های آزاد از طریق خلیج فارس از لحاظ اقتصادی و امنیتی بسیار به‌صرفه است. مسیری که در آن زیرساخت‌های لازم برای صادرات انرژی وجود دارد که به‌عنوان معامله‌ای برد - برد برای دو کشور عنوان کرد که صادرات از این مسیر انجام شود. مسیری که می‌تواند جایگاه ژئوپلیتیکی ایران را تقویت و بهبود ببخشد و همچنین درآمدهایی مانند حق ترانزیت و تأمین انرژی در مناطق شمالی ایران را به دنبال داشته باشد. موضوعی که ایران را به هاب انرژی مبدل کرده و به بازیگری بسیار مهم در زمینه انرژی مبدل کرده و سیاست انزوای ایالات متحده آمریکا را با شکست روبه‌رو می‌سازد (Hammad, 2022). ایران در یک دوره پنج‌ساله پس از جنگ اوکراین می‌تواند به صادرات سالیانه ۶۰ میلیارد مترمکعب و واردات ۳۰ میلیارد مترمکعب دست یابد که در راستای تقویت نقش ترانزیتی است. موضوعی که می‌تواند با احیای ۱۵ الی ۳۰ میلیارد مترمکعب و ترانزیت آن از کشور ترکمنستان تقویت پیدا کند (نوربخش، ۱۴۰۲، ص ۱۶).

۴-۱-۵. افزایش درآمدهای حاصل از فروش نفت

دولت‌های رانتیر، دولت‌هایی هستند که وابسته به درآمدهای حاصل از رانت و به‌خصوص منابع طبیعی مانند نفت و گاز طبیعی هستند (مسعودنیا، ۱۳۹۸، ص ۱۴۱). کشور ایران نیز از این قاعده مستثنا نیست. از زمان اکتشاف نفت در مسجد سلیمان، ایران همواره به درآمدهای حاصل از نفت - و پس از گذشت سال‌ها گاز - وابسته بوده است. جنگ اوکراین و تحریم‌های گسترده علیه روسیه و کاهش خرید نفت و گاز از روسیه سبب ایجاد فرصت منحصر به فردی برای ایران شد (Chen, 2023). کشورهای اروپایی در راستای متنوع‌سازی مسیر واردات انرژی خود توجه زیادی به نفت ایران دارند. در صورتی که ایران بتواند با کاهش تحریم‌ها و امکان تولید و فروش بیشتر نفت

و گاز، می‌تواند به درآمدهای در خور توجهی دست پیدا کند که اثر مستقیمی بر روی اقتصاد ایران که وابسته به درآمدهای حاصل از فروش نفت و گاز است دارد. در انتهای این بخش به بررسی دو نمودار از میزان صادرات نفت و گاز ایران بررسی می‌شود. نمودار شماره ۵، به میزان صادرات نفت خام می‌پردازد.

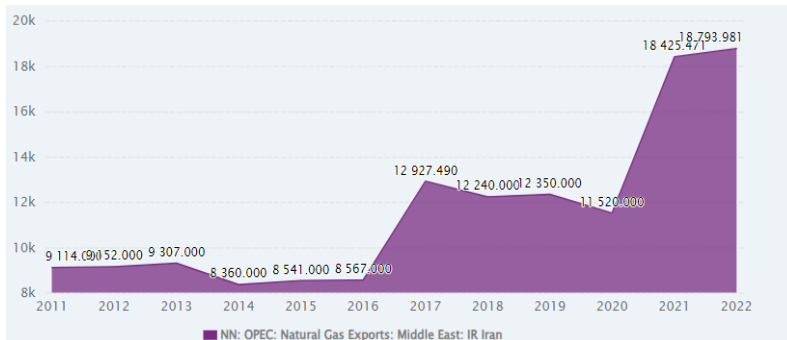
نمودار شماره ۵: میزان صادرات نفت خام ایران از ژانویه سال ۲۰۲۲ تا نوامبر ۲۰۲۳

منبع: <https://www.ceicdata.com/en/indicator/iran/crude-oil-production>

همان‌طور که در نمودار شماره ۵ مشاهده می‌شود، در سال ۲۰۲۲ و ۲۰۲۳ شاهد افزایش میزان صادرات نفت خام ایران بودیم. بخش مهم از این افزایش صادرات به علت نیاز بازارهای جهانی به عرضه نفت ایران از یک‌سو و افزایش خرید نفت چین از ایران باز می‌گردد. در واقع جنگ اوکراین به‌نوعی موجب افزایش صادرات نفت ایران و ایجاد مشتری برای ایران در این خصوص شده است. در نمودار شماره ۶ نیز میزان صادرات گاز طبیعی ایران مشاهده می‌شود. نمودار شماره ۵ میزان صادرات گاز طبیعی از سال ۲۰۲۰ را نمایش می‌دهد که این رقم از ۱۱ میلیارد مترمکعب به ۱۸ میلیارد مترمکعب در آخر سال ۲۰۲۲ رسیده است. اگرچه مشکلاتی مانند مصرف بسیار بالای داخلی، عدم وجود LNG یا خطوط لوله مناسب صادرات و حجم تولید موجب کاهش توان صادرات ایران شده است.

نمودار شماره ۶: میزان صادرات گاز طبیعی ایران از سال ۲۰۱۱ تا ۲۰۲۲

منبع: <https://www.ceicdata.com/en/indicator/iran/natural-gas-exports>

۲-۴. چالش‌ها

۲-۴-۱. تهدید امنیت انرژی از طریق پروژه‌های جدید در منطقه

در سال‌های اخیر شاهد اجرای پروژه‌های گسترده انرژی به خصوص در منطقه آسیای مرکزی و قفقاز بوده‌ایم. پروژه‌هایی که در راستای امنیت انرژی کشورهای اروپایی در راستای متنوع‌سازی مسیر انرژی و کاهش وابستگی به روسیه بوده است. طرح‌هایی که پس از استقلال کشورهای سابق اتحاد جماهیر شوروی به دنبال توسعه صادرات انرژی خود با توجه به وابستگی اقتصاد این کشورها به درآمدهای ناشی از نفت و گاز، سرعت و طرح‌های گسترده و مختلفی در منطقه شکل گرفت (Raimondi, 2019, p.3-4). بر همین اساس در منطقه آسیای مرکزی و قفقاز پروژه‌های مانند «کریدور گاز جنوب»^۱، «خط لوله تاپی»^۲ و یا «خط لوله ترانس خزر»^۳ را شاهد هستیم. پروژه‌هایی که توسط ایالات متحده آمریکا و کشورهای اروپایی حمایت شده است. به‌نوعی حمایت‌های کشورهای اروپایی برای متنوع‌سازی و از همه مهم‌تر کاهش وابستگی به گاز روسیه است. پس از جنگ اوکراین و تحریم‌ها علیه مسکو، این موضوع باعث اختلال در واردات انرژی از روسیه شد. اجرای پروژه‌های این‌چنینی در مقابل امنیت انرژی ایران است؛ زیرا ایران از یک‌سو از پروژه‌های انرژی منطقه به‌دور افتاده و از سویی دیگر کاهش وابستگی و نقش ایران در زمینه انرژی را برای ایران به دنبال دارد که تهدیدی جدی، علیه امنیت انرژی ایران محسوب می‌شود.

1. Southern gas corridor
2. TAPI pipeline
3. Trans-Caspian pipeline

۲-۲-۴. سیاست کاهش کربن و استفاده از انرژی‌های تجدیدپذیر در جهان

یکی از تهدیدات برای امنیت انرژی ایران، سیاست کاهش کربن و یا کربن صفر با استفاده از انرژی‌های تجدیدپذیر است. کشورهای دنیا با توجه به بحران‌هایی مانند جنگ اوکراین می‌تواند سبب کاهش وابستگی کشورها به انرژی‌های فسیلی شود و جایگزینی انرژی‌های تجدیدپذیر را به دنبال داشته باشد (Osička, 2022). کشورهای دنیا بر اساس امنیت انرژی به دنبال متنوع‌سازی مسیر واردات انرژی و همچنین توسعه پایدار به دنبال گسترش استفاده از انرژی‌های تجدیدپذیر مانند خورشیدی هستند (Citak, 2019, p.449-500). این موضوع می‌تواند زنگ خطر جدی برای کشورهای تولیدکننده انرژی مانند ایران باشد. ایران در صورت گسترش انرژی‌های تجدیدپذیر، می‌تواند شاهد به‌خطراتادن امنیت تقاضای خود باشد. در صورت گذار از انرژی‌های فسیلی به تجدیدپذیر شاهد کاهش نقش و جایگاه ایران هستیم که می‌تواند زنگ خطر جدی برای ایران را به دنبال داشته باشد. این موضوع می‌تواند کاهش مشتری و درآمدهای حاصل از فروش انرژی برای ایران را به دنبال داشته باشد.

۳-۲-۴. گاز طبیعی مایع (LNG)

فناوری LNG در سال‌های اخیر موجب تحولات جدی در زمینه انرژی در جهان شده است. در واقع گاز طبیعی مایع که معادل LNG است موجب شده که روش‌های قدیمی و سنتی صادرات گاز طبیعی جهان منسوخ شوند. در روش قدیمی، صادرات گاز طبیعی تنها از طریق خطوط لوله بود و نیاز به نزدیک بودن دو کشور صادر و واردکننده گاز بود، LNG این موضوع را دچار تحول جدی کرده است. نکته مهم در این خصوص این است که کشورهایی مانند قطر، ایالات متحده آمریکا و استرالیا با بهره‌گیری از LNG توانسته‌اند صادرات گاز طبیعی به نقاط بسیار دور را فراهم کنند (Vivoda, 2022). به بیانی می‌توان گفت که این کشورها به صادرکنندگان بزرگ گاز طبیعی در جهان مبدل شده‌اند که این موضوع زنگ خطری برای ایران به‌عنوان صادرکننده گاز محسوب می‌شود. در واقع ایران با گسترش LNG شاهد از دست دادن بازارهای خود است که با توجه به وابستگی اقتصاد ایران به درآمدهای حاصل از فروش نفت و گاز، می‌تواند تبعات نامناسبی برای اقتصاد ایران به دنبال داشته باشد. در خصوص LNG در ایران، توجه به تحریم‌ها نکته کلیدی است. تحریم‌های گسترده

ایالات متحده آمریکا و کشورهای اروپایی علیه ایران به خصوص در زمینه نفت و گاز سبب شده است که ایران فاقد تکنولوژی، تجهیزات و زیرساخت‌های لازم در زمینه LNG باشد. به همین سبب ایران فاقد توانایی صادرات گاز طبیعی خود به کشورهای اروپایی و یا سایر نقاط جهان شده است. به نظر می‌رسد اگر ایران زیرساخت و تجهیزات لازم در زمینه LNG را دارا شود این امکان فراهم می‌شود که بتواند حضوری فعال و نقش جدی در این زمینه ایفا نماید (شیرجیان و فعلی، ۱۳۹۸، ص. ۹۷).

۴-۲-۴. نفت و گاز شیل

نفت و گاز شیل را می‌توان انقلابی در صنعت نفت و گاز دانست. نفت و گاز شیل در واقع همان نفت و گاز غیرمتعارف است. اکتشاف این نوع نفت و گاز سبب شد کشورهایمانند ایالات متحده آمریکا و کانادا دارای ذخایر عظیم نفت و گاز شوند و ظرفیتی جدید در بازار انرژی ایجاد شده است. این موضوع سبب شده است که حجم عرضه نفت و گاز در بازار انرژی بیشتر شود. در واقع مازاد تولید بازار سبب شده است ایران بسیاری از بازارهای سنتی خود را از دست دهد. همچنین نقش تحریم‌ها در کاهش تولید ایران از یکسو و ظهور نفت و گاز شیل سبب به‌خطراتادن جایگاه ایران در زمینه انرژی شده است (دهشیار و همکاران، ۱۴۰۱، صص. ۲۴۱-۲۴۲). به‌نوعی می‌توان عنوان کرد که گسترش نفت و گاز موجب به‌خطراتادن امنیت انرژی ایران یعنی امنیت عرضه می‌شود که تبعات کوتاه، میان و بلند مدتی متفاوتی برای اقتصاد ایران به دنبال دارد. اگرچه طبق بررسی‌ها ایران نیز دارای منابع قابل توجه نفت و گاز شیل است.

۴-۲-۵. کریدورهای شمال به جنوب و ابتکار کمربند-راه

کریدورها نقش بسیار مهمی در اقتصاد سیاسی دنیا ایفا می‌کنند. شکل‌گیری کریدورهای جدید در جهان بر اساس منافع اقتصادی و سیاسی بوده و عوامل مختلفی در ایجاد آن نقش دارد. در سال‌های اخیر کریدورهای اقتصادی و به‌خصوص انرژی جدیدی در جهان شکل گرفته است. یکی از کریدورهای جدیدی که در سال‌های اخیر مورد توجه قرار گرفته است کریدور شمال به جنوب است. همان‌طور که در تصویر شماره یک مشاهده می‌شود کریدور شمال به جنوب با محوریت و مرکزیت ایران است که این موضوع نشان از اهمیت بسیار بالای جغرافیایی ایران دارد (Vinokurov, 2022, p.165).

تصویر شماره ۲: کریدور شمال به جنوب

منبع: <https://www.mizanonline.ir/fa/news/4713605>

ایجاد پروژه‌های این‌چنینی مانند کمربند-راه^۱ می‌تواند موجب به چالش کشیدن مسیرهای قدیمی صادرات انرژی در دنیا شود. این کریدورها، مسیرهای سنتی را دچار تحول کرده و امکان دسترسی کشورهای صادر و واردکننده انرژی به بخش‌های مختلف جهان که قبل از آن این امکان وجود نداشت را فراهم می‌نماید (Schulhof, 2022, p. 7-8). این موضوع را می‌توان به‌عنوان شمشیر دو لبه در نظر گرفت. از یک‌سو در صورت استفاده درست می‌تواند منجر به افزایش صادرات انرژی ایران شود و از سوی دیگر می‌تواند موجب رشد و حضور کشورهای رقیب در این خصوص شود که می‌تواند جایگاه ایران را دستخوش تغییراتی کرده و متزلزل نماید. در زیر تصویر کریدور کمربند-راه را مشاهده می‌کنیم. کریدورهایی که با برنامه‌ریزی دقیق می‌تواند موجب تحول جدی در اقتصاد کشور ایران شود. ابتکار کمربند و راه که در سال ۲۰۱۳ اعلام شد دارای کمربند اقتصادی راه ابریشم زمینی و راه ابریشم دریایی است که این طرح در نهایت در سال ۲۰۱۵ رسمی و طرح آن نهایی شد (چگنی زاده، رضوی، ۱۴۰۱، ص ۹).

1. BRI(Belt and Road Initiative)

تصویر شماره ۳: ابتکار کمربند و جاده (BRI)

منبع: <https://bharatshakti.in/the-story-of-bri-so-far-loose-belt-and-bumpy-road>:۳

نتیجه‌گیری

سیر تاریخی امنیت انرژی ایران از گذشته تا به امروز با فراز و نشیب خاصی روبه‌رو بوده است. در بازه‌های تاریخی و حوادث گوناگون امنیت انرژی ایران تحت تأثیر رخدادهایی مانند جنگ اوکراین قرار گرفته است. جنگ اوکراین اثرات گوناگونی بر امنیت انرژی ایران داشته و فرصت‌ها و چالش‌هایی در این خصوص ایجاد کرده است. از همین‌رو با توجه به سؤال اصلی مقاله یعنی چگونگی تأثیر جنگ اوکراین بر امنیت انرژی ایران، پیامدهای جنگ اوکراین بر امنیت انرژی ایران مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. به‌نوعی جنگ اوکراین را می‌توان نقطه عطف مهمی در امنیت انرژی ایران تلقی کرد. عدم حضور روسیه به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین تولید و صادرکنندگان در بازار انرژی جهانی، سبب شکل‌گیری این دیدگاه شد که کشورهای اروپایی با توجه به تحریم خرید نفت و گاز از روسیه به دنبال مسیرهای جدید برای متنوع‌سازی مسیر واردات خود باشند که ایران یکی از این مسیر و کشورها بود. ایران با توجه به ذخایر قابل توجه به‌خصوص در زمینه نفت و گاز طبیعی، می‌تواند به بازیگری مهم پس از جنگ اوکراین مبدل شود.

نکته مهم در این خصوص، عدم زیرساخت‌های لازم و شرایط تولید و صادرات ایران در این زمینه بود که علی‌رغم تحلیل‌ها، تفاوت آن‌چنانی برای ایران در زمینه تقویت امنیت انرژی را به دنبال نداشته است. گرچه برخی مزیت و شرایط مانند مسیر ترانزیتی جدید یا افزایش معافیت‌های تحریمی به‌ویژه در زمینه نفت سبب

افزایش صادرات ایران شد. اما این موضوع تغییرات اساسی در زمینه متنوع‌سازی مسیر صادرات انرژی ایران را فراهم نکرد. البته افزایش درآمدهای نفتی ایران پس از جنگ اوکراین قابل توجه بوده است. ایران توانست پس از جنگ اوکراین با ایجاد معافیت‌های نفتی و تخفیف قیمتی به خریداران، بسیاری از ذخایر نفت خود را که ذخیره‌سازی شده بود را به فروش برساند. همچنین ایران با توجه به گذار از انرژی‌های فسیلی به تجدیدپذیر نیاز است سرمایه‌گذاری‌های گسترده‌ای در این زمینه انجام دهد. موقعیتی که به دلیل شرایط جغرافیایی مطلوب ایران به‌ویژه در زمینه انرژی‌های خورشیدی، بسیار مناسب و اقتصادی است. توجه و گسترش انرژی‌های تجدید پذیر، موجب تقویت امنیت انرژی ایران به دلیل متنوع‌سازی مسیر صادرات انرژی مانند برق و کاهش اتکا به منابع سنتی یعنی سوخت‌های فسیلی می‌شود که این موضوع در آینده بسیار مهم است. زیرا جهان در تلاش است تا تولید کربن را کاهش دهد و گسترش انرژی‌های تجدید پذیر در ایران به معنای گامی مهم در راستای توسعه پایدار امنیت انرژی خواهد بود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

فهرست منابع

- چگنی‌زاده، غلامعلی؛ رضوی، حسین (۱۴۰۱). *ابن‌کار کمر بند- راه و آثار راهبردی آن بر مناسبات هند و چین*. فصلنامه روابط خارجی ۱۴(۲).
- خلعت‌بری، مصطفی؛ ابراهیمی‌ذاکر؛ شایسته، توانا؛ محمدامین، حیدری؛ نسترن، قره‌داغی، محمدرضا؛ عبدالی سوسن، اشکان (۱۴۰۰). *تأثیر ویروس کرونا بر بازار جهانی نفت و گاز و چشم‌انداز آن در آینده*. پایداری، توسعه و محیط‌زیست، ۱۲(۱).
- دهشیار، حسین؛ مورد غفاری، محمد؛ حاجی‌مین، رحمت؛ شفیعی، حسن (۱۴۰۱). *کاهش وابستگی آمریکا به واردات نفت و گاز، پیامدهای آن بر سیاست‌های این کشور در نظام بین‌الملل*. فصلنامه مطالعات اقتصاد انرژی، ۱۸(۷۲).
- رضوی، سید عبدالله؛ نصر اصفهانی، محمد (۱۳۹۹). *بررسی تحلیل اثرات سیاست‌های انرژی ترامپ بر امنیت بازارهای نفت خام ایران*. پژوهش‌های راهبردی سیاست، ۹(۳۵).
- ساعی، احمد؛ پاشنگ، مریم (۱۳۹۵). *ضرورت نگاه فراملی به امنیت انرژی*. راهبرد، ۲۵(۸۰).
- سلیمانی، یاسر (۱۴۰۱). *تحلیل حمله روسیه به اوکراین از منظر امنیت انرژی ایران*. ماهنامه علمی «امنیت اقتصادی»، ۱۰(۵).
- شیرجیان، محمد؛ فعلی، ناصر (۱۳۹۸). *بررسی توسعه صنعت گاز طبیعی مایع شده در جهان و فرصت‌ها و تهدیدات اقتصادی-امنیتی آن برای ایران*. فصلنامه اقتصاد دفاع و توسعه پایدار، ۴(۱۴).
- شیرخانی، محمدعلی؛ قوام‌ملکی، حمیدرضا (۱۳۸۸). *اوپک و شوک‌های نفتی؛ آسیب‌شناسی رفتار اوپک در بازار جهانی نفت*. فصلنامه سیاست، ۳۹(۲).
- عباسی، مجید؛ یعقوبی، سعید (۱۳۹۸). *مدیریت بحران صدور نفت ایران در دوران جنگ تحمیلی*. تحقیقات اسنادی انقلاب اسلامی، ۱(۱).
- فدوی، مرتضی؛ سیمبر، رضا؛ قربانی‌شیرین، ارسلان؛ کشیشیان سیرکی، گارینه (۱۴۰۱). *مقایسه رویکرد سیاست‌خارجی آمریکا از راهبرد دیپلماتیک اواما تا فشار حداکثری ترامپ*. ماهنامه جامعه‌شناسی سیاسی ایران، ۵(۱۱).
- مجیدی، محمدرضا؛ حسینی، سید محمود (۱۴۰۰). *راهبرد ترکیبی؛ دستور کار گازی اتحادیه اروپا در قبال روسیه*. فصلنامه روابط خارجی، ۱۳(۲).
- مسعودنیا، حسین؛ شیخ‌محمودی، پیمان (۱۳۹۸). *آسیب‌شناسی اقتصادی و سیاسی دولت‌های رانتیر در خاورمیانه*. مطالعه موردی کویت. دولت پژوهی، ۶(۲۱).
- ملکی، عباس (۱۳۹۶). *امنیت انرژی*. تهران: انتشارات دنیای اقتصاد.

- مؤمنی، مجیدرضا (۱۴۰۰). تأثیر سیاست‌های انرژی آمریکا بر اوپک در دوره ریاست‌جمهوری ترامپ. پژوهشنامه اقتصاد انرژی ایران، ۱۰(۴۰).
- میرترابی، سعید؛ سمیعی، مهرانگیز؛ ربیعی، اسماعیل (۱۳۹۰). تبیین نقش نفت در تحولات (آغاز، استمرار و پایان) جنگ ایران و عراق. تحقیقات سیاسی و بین‌المللی، ۳(۸).
- نجفی‌سیار، رحمان (۱۳۹۹). بحران کرونا و تغییر پویش‌های راهبردی نظام بین‌الملل. فصلنامه روابط خارجی، ۱۲(۳).
- نوربخش، امین (۱۴۰۲). مسائل راهبردی بخش انرژی در برنامه هفتم توسعه: تبدیل شدن ایران به مرکز مبادلات (هاب) انرژی منطقه با محوریت تجارت گاز. ماهنامه گزارش‌های کارشناسی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۳۱(۶).
- نوروژی، حسین؛ سوری، سرور (۱۴۰۲). جنگ اوکراین و الگوهای وابستگی متقابل در روابط چین با روسیه و آمریکا. فصلنامه روابط خارجی، ۱۵(۱).
- هموئی، فاطمه؛ برزگر، کیهان؛ احمدی، حمید؛ دهشیار، حسین (۱۴۰۰). نقش ایران در تأمین انرژی آینده اتحادیه اروپا. فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد مقداری، ۱۸(۴).

References

- Abbasov, N., & Souleimanov, E. A. (2022). Azerbaijan, Israel, and Iran: An Unlikely Triangle Shaping the Northern Middle East. *Middle East Policy*, 29(1), 139-153.
- Ang, B. W., Choong, W. L., & Ng, T. S. (2015). Energy security: Definitions, dimensions and indexes. *Renewable and sustainable energy reviews*, 42, 1077-1093.
- Benton, T. G., Froggatt, A., Wellesley, L., Grafham, O., King, R., Morisetti, N., ... & Schröder, P. (2022). The Ukraine war and threats to food and energy security. Chatham House—International Affairs Think Tank, 2022-04.
- Chen, Y., Jiang, J., Wang, L., & Wang, R. (2023). Impact assessment of energy sanctions in geo-conflict: Russian–Ukrainian war. *Energy Reports*, 9, 3082-3095.
- Citak, E., & Pala, P. B. K. (2019) Effect of renewable energy on energy security.
- Fedorenko, V., & Fedorenko, M. (2022). Russia's Military Invasion of Ukraine in 2022: Aim, Reasons, and Implications. *Krytyka Prawa. Niezależne studia nad prawem*, 14(1), 7-42.
- Gitelman, L., Magaril, E., & Kozhevnikov, M. (2023). Energy Security: New Threats and Solutions. *Energies*, 16(6), 2869.
- Hammad, M.A., Elgazzar, S., Obrecht, M. and Sternad, M. (2021), "Compatibility about the concept of energy hub: a strict and visual review", *International Journal of Energy Sector Management*, Vol. 16 No. 1, pp. 1-20. <https://doi.org/10.1108/IJESM-06-2020-0022>.
- Kirby, P. (2022). Why is Russia invading Ukraine and what does Putin want?. *BBC News*, 9. https://elearning.unite.it/pluginfile.php/212093/mod_resource/content/3/Reading%201%20-%20Why%20is%20Russia%20invading%20Ukraine%20and%20what%20does%20Putin%20want%3F%20-%20BBC%20News.pdf.
- Kuzemko, C., Blondeel, M., Dupont, C., & Brisbois, M. C. (2022). Russia's war on Ukraine, European energy policy responses & implications for sustainable transformations. *Energy Research & Social Science*, 93, 102842.
- LaBelle, M. (2022). The bridge: natural gas in a redivided Europe. <https://academic.oup.com/ia/article-abstract/98/3/1090/6581698>.
- Mearsheimer, J. J. (2022). The causes and consequences of the Ukraine war. *Horizons: Journal of International Relations and Sustainable Development*, (21), 12-27.
- Orhan, E. (2022). The effects of the Russia-Ukraine war on global trade. *Journal of International Trade, Logistics and Law*, 8(1), 141-146.
- Osička, J., & Černoch, F. (2022). European energy politics after Ukraine: The road ahead. *Energy Research & Social Science*, 91, 102757.
- Osička, J., & Černoch, F. (2022). European energy politics after Ukraine: The road ahead. *Energy Research & Social Science*, 91, 102757.
- Paravantis, J. A., & Kontoulis, N. (2020). Energy security and renewable energy: a geopolitical perspective. In *Renewable Energy-Resources, Challenges and Applications*. IntechOpen. <https://www.intechopen.com/chapters/71552>.

- Pavvytska, Dodonov, Pokryshka and Hamaniuk. (2022). IMPACT OF SANCTIONS ON THE RUSSIAN ECONOMY https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/08/-LLNRFEEconomy_-review-v1.1.-10-08-2022.pdf.
- Pisano, J. (2022). How Zelensky Has Changed Ukraine. *Journal of Democracy*, 33(3), 5-13.
- Prisecaru, P. (2022). The war in Ukraine and the overhaul of EU energy security. *Global Economic Observer*, 10(1), 16-25.
- Proskuryakova, L. (2018). Updating energy security and environmental policy: Energy security theories revisited. *Journal of environmental management*, 223, 203-214.
- Raimondi, P. P. (2019). Central Asia Oil and Gas Industry-The External Powers' Energy Interests in Kazakhstan, Turkmenistan and Uzbekistan. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3386053.
- Schulhof, V., van Vuuren, D., & Kirchherr, J. (2022). The Belt and Road Initiative (BRI): What will it look like in the future?. *Technological Forecasting and Social Change*, 175, 121306.
- Smith, R. C. (2022). Revolution and Oil Shock. In *The Real Oil Shock* (pp. 169-197). Palgrave Macmillan, Cham.
- Sohag, K., Islam, M. M., Tomas Žiković, I., & Mansour, H. (2022). Food inflation and geopolitical risks: analyzing European regions amid the Russia-Ukraine war. *British Food Journal*. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/BJFJ-09-2022-0793/full/html>.
- Statistical Review OfWorld Energy2022. <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2022-full-report.pdf>.
- Strojny, J., Krakowiak-Bal, A., Knaga, J., & Kacorzyk, P. (2023). Energy security: a conceptual overview. *Energies*, 16(13), 5042. <https://www.mdpi.com/1996-1073/16/13/5042>.
- Tabagari, K. (2018). The Perspectives of Iran-EU Partnership in Energy Sector. *renewable energy*, 8, 9.
- Vinokurov, E. Y., Ahunbaev, A., & Zabojev, A. I. (2022). International North-South Transport Corridor: Boosting Russia's "pivot to the South" and Trans-Eurasian connectivity. *Russian Journal of Economics*, 8(2), 159-173.
- Vivoda, V. (2022). LNG export diversification and demand security: A comparative study of major exporters. *Energy Policy*, 170, 113218.
- Vosylius, E., Rakutis, V., & Tvaronavičienė, M. (2013). Economic growth, sustainable development and energy security interrelations. *Journal of Security and Sustainability Issues*, 2, 5-14.
- Zakeri, B., Paulavets, K., Barreto-Gomez, L., Echeverri, L. G., Pachauri, S., Boza-Kiss, B., ... & Pouya, S. (2022). Pandemic, War, and Global Energy Transitions. *Energies*, 15(17), 6114.
- Анисимов, Е. В. (2021). War and Peace of Peter the Great. https://www.vestnik.mgimo.ru/jour/article/view/3021?locale=en_US.
- <https://bharatshakti.in/the-story-of-bri-so-far-loose-belt-and-bumpy-road>.
- <https://tradingeconomics.com>.
- <https://www.ceicdata.com/en/indicator/iran/crude-oil-exports>.
- <https://www.ceicdata.com/en/indicator/iran/crude-oil-production>.
- <https://www.ceicdata.com/en/indicator/iran/natural-gas-exports>.

- <https://www.farsnews.ir/news/14010826000542>.
- <https://www.iea.org/topics/energy-security>.
- <https://www.mizanonline.ir/fa/news/4713605>.
- https://www.opec.org/opec_web/en/about_us/24.htm.
- <https://www.tabnak.ir/fa/news/1138808>.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی